

LA LANGUE SECRÈTE
DU CORPS

Anne Ancelin Schützenberger

Copyright © 2015, 2017, Editions Payot & Rivages

LIMBAJUL SECRET
AL CORPULUI

Anne Ancelin Schützenberger

ISBN 978-606-8560-76-2

© 2019 – Editura PHILOBIA

internet: www.philobia.com
e-mail: contact@philobia.com

Editor: Bianca Biagini

Traducere: Cristina Livia Vasilescu

Redactor: Raluca Furtună

Copertă & DTP: Cătălin Furtună

Imagine copertă: © rawpixel.com | Freepik

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SCHÜTZENBERGER, ANNE ANCELIN

*Limbajul secret al corpului / Anne Ancelin Schützenberger ; trad.
din lb. franceză de Cristina Livia Vasilescu. - București : Philobia, 2019
ISBN 978-606-8560-76-2*

159.9

Anne Ancelin Schützenberger

LIMBAJUL SECRET AL CORPULUI

Traducere de
Cristina Livia Vasilescu

WINNICOTT D.W., *Les Objets transitionnels*, Payot, col. „Petite Bibliothèque Payot“, Paris, 2010.

WIENER N., *The Human Use of Human Beings*, Houghton Mifflin, Boston, 1950.

ZEIGARNIK B., „Das Behalten erledigter und underledigter Handlungen“, *Psychologische Forschung*, 9, 1967, p. 1-85.

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
INTRODUCERE	11
1. Nu spunem totul atunci când comunicăm.....	17
Teoria lui Shannon și Weaver	17
Modul în care „zgomotul“ deformează un mesaj	18
Din „zgomot“ se naște reînnoirea	19
Pentru a comunica, este nevoie, mai întâi, să eșuăm în acțiunea de a comunica	20
2. Verbalul este digital, nonverbalul este analogic	23
Mașinăriile gânditoare ale lui Bateson	23
În limbajul digital, un telefon rămâne un telefon	25
Limbajul analogic este în primul rând relațional	26
Ce spunem și ce simțim.....	27
3. Illuzia unei „chei a gesturilor“.....	29
4. Ce se comunică?.....	33
Suntem sursa comunicărilor noastre?	33
Important este să percepem ceva.....	35
Este imposibil să nu comunicăm	37
5. Corpul sau corpurile?	41
Oglinda corporală	42
Corpul uman ca reflectare a societății	43
Un corp fragmentat.....	45

Corporul este cel care dă un sens lumii	47
A auzi ceea ce vedem și cărti	48
Membrele fantomă	50
Corporul „încoronat“	51
6. Problema universalilor	55
Când gestul înlocuiește vorbirea: limbajul surdomușilor	55
Ce exprimă uimirea	56
A resimțit echipa celuilalt și a reacționa față de aceasta	56
Inconștient și limbaj	57
Comunicarea nonverbală nu se rezumă la inconștient	58
Un gest universal are un sens?	60
Limbajul loviturii de pumn	61
7. De la emoțiile animale la emoțiile umane	63
Cele trei principii ale lui Darwin	65
De la Darwin la Paul Ekman	66
Împotriva universalității expresiei emoțiilor	67
8. Emoție, față, mușchi	71
Identificarea expresiilor faciale	71
Mișcări care își modifică semnificația în funcție de context	74
„Scăpările“ sentimentelor	75
Tensiune musculară și emoție	77
9. Corp și personalitate	79
Tulburările se citesc pe față?	79
Înțelegerea mișcărilor	81
Cazul Reich	82
10. Gesturi și dorințe profunde	87
Freud și acțiunile accidentale	87
Câteva gesturi „autistice“	87
Grila de lectură a lui Felix Deutsch	88
Nonverbalul în cadrul ședinței	89

11. Interacțiune și comunicare	91
Un mijloc de comunicare ca oricare altul	92
Corpul are un limbaj propriu	93
Corpul nostru este prins în cultură	94
Despre importanța filmării	95
Analiza în contextul ei	95
O optică pur comunicativă	97
Mesaje inconsistente	99
12. Diferențe culturale	103
Efectele aculturăției	103
Câțiva continuatori ai lui David Efron	105
Coreometria	106
Tentativa universalilor	107
13. Dezvoltarea copilului și comunicarea nonverbală ..	109
14. Grupul de la Palo Alto	113
15. Expresia în contextul ei	119
Birdwhistell	126
Scheflen	128
Goffman	130
Ruesch și grupurile din San Francisco	134
16. Dans și mișcare	137
17. Teritoriu, distanță socială și proxemie	143
Distanță intimă	146
Distanță personală	147
Distanță socială	148
Distanță publică	150
Dimensiunea culturală	154
Teritori	157
18. Ritualuri de interacțiune	165
Ritualuri de întâlnire	166

Respect pentru oameni și cărti	
Ceremonial prin privire și distanță socială	169
19. Persoană, nonpersoană și stigmatizare	175
Cele două identități sociale ale ființei umane	175
Monștri și stigmate	177
Întâlnirea „normalilor” și a „stigmatizaților”	179
Despre mecanismele de apărare	181
20. Dominanță, ierarhie și „pecking order”	185
Lupta pentru dominantă	186
Cazul primatelor	190
A seduce, a salva aparențele	191
Prerogativele	193
21. Control social și manipulare prin kinezie	197
Punctuația discursului și interacțiunea	199
Punctuația kinezică	201
Comportamentul kinezic al discursului	202
Kinemele	203
Marcatorii discursului	204
Kinezie, ordine socială și moarte	207
22. Paralimbajul	209
Kinezie și paralimbaj	211
Ce este paralimbajul?	215
Sunetele vocale ale comunicării nonverbale	217
Actele paralingvistice lexicale	218
Paralingvistică și kinezie descriptivă	219
Paralimbaj și acte kinezice de întărire	220
Înfrumusețare prin paralimbaj și kinezie	220
Comportamentul kinezic sau paralingvistic incidental ori neașteptat	221
Semnale sau simboluri?	222

23. Priviri, zâmbete și expresii ale fetiei	223
Erori de percepție	223
Cum funcționează schimbul de priviri	226
Expuneri faciale	229
Cum ne informează sprâncenele în privința întâlnirii	232
Critici	239
Posturi și poziții	243
Emoțiile fetiei	247
24. Haina îl face pe om: accesori și artefacte	251
Marcaj și demaraj prin îmbrăcăminte	252
Atingerea și pielea	255
Hrană și convivialitate	258
25. Forme	259
Ajustarea permanentă	261
Situatiile neîncheiate	263
Cum alegem din multitudinea de mesaje?	266
Subiectul comunicării	269
Semnificația comunicării	271
26. Disonanță cognitivă	275
Cum a conceput Festinger teoria disonanței cognitive	275
Reducerea disonanței	279
Rezistențe	280
O verificare	282
Predictie	286
Teoria disonanței și disonanța teoriei	289
BIBLIOGRAFIE	295

Nu spunem totul atunci când comunicăm

Teoria lui Shannon și Weaver

În 1949, Claude Shannon și Warren Weaver au creat o „teorie a comunicării”, fără a se preocupă însă de definirea acesteia din urmă. Grijă lor era să măsoare o cantitate de informații transmisă printr-un canal dat. Notiunea de informație oferită de ei avea la bază notiunea lui Norbert Wiener, potrivit căruia „cu cât un mesaj este mai puțin probabil, cu atât este mai încărcat de semnificație”.³ Astfel, probabilitatea ca soarele să nu răsără a doua zi este atât de mică, încât, dacă acest eveniment s-ar produce, ar fi într-o asemenea măsură încărcat de informație, încât ar pune sub semnul întrebării aproape întreaga noastră informație anterioară. Wiener spune: „Cu cât mesajul este mai probabil, cu atât el furnizează mai puțină informație. Clișeele sau locurile comune, de exemplu, clarifică mai puțin decât marile poeme.”

³ N. Wiener, *The Human Use of Human Beings*, Boston, Houghton Mifflin, 1950, p. 38.

Pentru a calcula „probabilitatea” unui mesaj, trebuie studiată probabilitatea statistică a configurațiilor cu care este construit. Dar acest studiu cantitativ nu poate fi efectuat în mod valabil decât atunci când se utilizează un limbaj codat în mod arbitrar și când acesta din urmă este transmis printr-o rețea bine definită, asemănătoare celor folosite în telecomunicații.

Construirea unei asemenea rețele necesită existența unei surse care să furnizeze mesajul către un emițător. Acest mesaj trece printr-un „codificator” pentru a deveni un semnal codat, ajunge apoi la un receptor, trece printr-un „decoder” și redevine un mesaj necifrat pentru un destinatar.

Această schemă are avantajul simplității, dar nu reprezintă, de fapt, decât o manieră de a vehicula o informație precisă, dinainte dată. Așa cum a arătat D.M. Mackay,⁴ genul acesta de model nu poate fi aplicat ființelor vii fără a abuza, pentru că nimici nu știe cu exactitate care anume dintre semnalele fizice, printre miliardele la care este supus corpul nostru în fiecare secundă, sunt primite, care anume sunt transformate în unități semnificative și cum are loc acest proces.

În schimb, pot fi utilizate numeroase acțiuni inspirate din formalizarea modelului lui Shannon și Weaver.

Modul în care „zgomotul” deformează un mesaj

Termeni ca „feedback”, redundanță, „pattern”,⁵ schemă, cod, „zgomot”, derivați direct din teoria informației, ne permit să distingem un număr important de fenomene care se petrec chiar în interiorul comunicării. Să luăm, de exemplu, „zgomotul”. Teoria comunicării definește drept „zgomot”

⁴ D.M. Mackay, *Formal Analysis of Communication Process*, în N.A. Hinde (dir.), *Nonverbal Communication*, Cambridge University Press, 1972, p. 11.

⁵ În engl., tipar. (n.red.)

orice alterare a mesajului original, survenită prin codarea, transmiterea sau recepționarea lui. Astfel, o literă ștearsă într-un cuvânt scris constituie un zgomot care va perturba, mai mult sau mai puțin, înțelegerea corectă a cuvântului. Nu emițătorul, ci receptorul (sau intermedianul) este cel afectat de zgomot.

William Ross Ashby⁶ scrie: „Imaginați-vă că la capătul unui fir telefonic ajung frânturi de conversație și părăiturile provocate de un catod saturat. Pentru cel care vrea să asculte conversația, variațiile catodului sunt «zgomot», dar, pentru inginerul care încearcă să afle ce se întâmplă cu catodul, conversația este cea care face «zgomot»“. Cum elimină receptorul zgomotul? Să luăm seria a, b, c ..., e, f. În locul spațiului gol, orice cititor european ar ști să pună „d“. Pentru a înlătura zgomotul (blancul), am utilizat configurația seriei, redundanța sa. Așadar, trebuie fie să cunoaștem redundanțele mesajului, fie să le descoperim.

Cu cât un mesaj este mai redundant, cu atât mai puțin poate fi perturbat. Așa se întâmplă că, atunci când vrem să construim o mașină extrem de fiabilă, este de dorit să stabilim circuitele în dublu exemplar: dacă primele cedează, celelalte le pot înlocui. Pare evident că, în situații normale, mecanismul neutilizat al circuitelor va constitui pentru mașină o „varietate” superfluă, deci zgomot.

Din „zgomot“ se naște reinnoirea

Dacă, atunci când scriem o adresă, notăm de două ori numărul străzii pe plic, avem convingerea că această redundanță

⁶ W. Ross Ashby, *An Introduction to Cybernetics* (1956), University Paperbacks, Londra, 1971, p. 186.

este suficientă pentru a remedia eventuala ștergere a unuia dintre numere.⁷ Să presupunem acum că, din greșală, cele două numere nu sunt identice: pentru angajatul de la poștă, această nepotrivire va constitui un zgromot însemnat care va face posibilă direcționarea scrisorii către un alt destinatar. În acest caz, zgromotul a produs o nouă configurație. Prin urmare, zgromotul nu are doar un rol negativ, pentru că tot el este cel care reînnoiește „pattern”-urile, așa cum exemplarele cu mutații reînnoiesc speciile. Această consecință a fost foarte bine intuită de Gregory Bateson care declară: „Tot ceea ce nu este informație, nici redundanță, nici constrângere, constituie doar zgromot, singura sursă posibilă de noi configurații.”⁷

Pentru a comunica, este nevoie, mai întâi, să eșuăm în acțiunea de a comunica

Această dublă funcție a zgromotului – deformare și reînnoire – permite înțelegerea ambiguității fundamentale a comunicării. Pentru că, pe scurt, dacă mesajul s-ar transmite perfect, dacă vorbitorul ar ști perfect ce anume are de spus, dacă cifrarea (în cuvinte, în limbaj) ar fi perfectă, dacă nivelurile de comunicare s-ar contopi într-unul singur, dacă auditorul și vorbitorul ar avea același cod, dacă, în sfârșit, emisia, transmiterea și receptia ar fi perfecte, *totul ar fi spus și n-am mai avea nevoie să vorbim. Nu ar mai exista configurații noi, nici reînnoiri.*

Această abordare a celuilalt, permanent reînnoită și permanent nesatisfăcută, constituie însăși evidența diferenței ireconciliabile. Nevoia de apropiere reprezintă însă evidență

afinității. Si numai eșecul comunicării garantează reînnoirea ei. Ray Birdwhistell consideră că oamenii comunică pentru a egaliza, pentru a stabiliza, așa cum curentul trece între doi poli de tensiune pentru a o readuce pe aceasta la zero. Noi știm însă că scopul acesta nu este niciodată atins și că, în schimb parțial de informații care alcătuiește fiecare secvență de comunicare, schimbarea produsă în fiecare dintre parteneri depinde, în parte, și de excitația provocată de eșec.

⁷ G. Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine Books, New York, 1972, p. 410.

Verbalul este digital, nonverbalul este analogic

Motivul pentru care comunicarea nonverbală nu este utilizată în primul rând pentru a „informa”, adică pentru a transmite un mesaj cu un conținut clar și conștient pentru emițător, este modul ei de organizare analogic, și nu digital.

Mașinăriile gânditoare ale lui Bateson

Analogic și digital: acești doi termeni provin din vocabularul informaticii. Inițial, erau folosiți pentru a face diferență între două tipuri de calculatoare. Gregory Bateson, unul dintre primii care au aplicat aceste noțiuni în domeniul comunicării umane,⁸ evidențiază trei „tipuri” principale de codificare, pe care le ilustrează prin trei tipuri de dispozitive: codificarea *digitală*, codificarea *analogică* și codificarea *„gestaltică”*.

Potrivit lui, mașinăriile „gestaltice” sunt capabile să codifice informația în unități comparabile cu ceea ce psihologii numesc configurații „Gestalt”. El menționează mai ales un

⁸ Să reamintim că, începând din 1942, Bateson a participat la conferințele organizate la New York de către Fundația Macy, având drept subiect cibernetica și teoria informației, și că a lucrat împreună cu Norbert Wiener.

dispozitiv capabil să citească cu voce tare un text imprimat, prin emiterea către unui sunet specific pentru fiecare dintre cele treizeci și sase de litere pe care le poate recunoaște, chiar și atunci când modul de prezentare sau locul de apariție al acestora pe ecran este modificat. Caracteristica esențială a acestui tip de dispozitiv constă în faptul că „el poate să identifice relațiile formale dintre diverse obiecte sau evenimente din lumea exterioară și să claseze grupări de astfel de evenimente în concordanță cu anumite categorii formale”.⁹ Bateson identifică și în cazul oamenilor existența unor asemenea procese „gestaltice” care permit o cunoaștere a evenimentelor exterioare pornind de la relațiile pe care le întrețin aceștia între ei, mai ales la nivelul mecanismelor de percepție.

Omul modern are tendința de a crede că vede imagini ale lumii exterioare și că aceste imagini îl ajută să gândească. Deși se îndoiește de existența unor mecanisme analoge în sistemul nervos central al omului, Bateson își explică în felul acesta diferența dintre cele două codificări principale analogice și digitale și cele două tipuri de mașinării analogice și digitale.

Astfel, el scrie: „Există, în primul rând, ceea ce inginerii numesc «codare digitală». Este codarea utilizată în computerele de birou care sunt alcătuite din pinioane și care nu reprezintă altceva decât un mecanism de măsurare: acesta numără dinții fiecărui pinion și numărul rotațiilor efectuate atunci când pinioanele se pun în mișcare unele pe altele. În această codare, *inputul* diferă profund de evenimentele externe «evaluate» de dispozitiv. De fapt, pentru a face să funcționeze genul acesta de mașinărie, este necesar ca un om să codifice evenimentele exterioare conform relațiilor lor aritmetice și să plaseze

⁹ G. Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine Books, New York, 1972, p. 172.

informația codată în dispozitivul respectiv, într-un mod care va defini problema ce trebuie rezolvată de calculator.

Există, apoi, tipul de dispozitiv pe care inginerii îl numesc «analogic». În acest sistem, evenimentele externe care trebuie măsurate sunt reprezentate printr-un model recognoscibil. De exemplu, un tunel de vânt este o mașinărie gânditoare de acest gen. În cazul acestor aparate, schimbările din sistemul exterior pot fi reprezentate prin schimbări corespunzătoare în modelul intern, cu rezultate realmente vizibile".¹⁰

Un alt exemplu de mașinărie analogică ne este furnizat de dispozitivul care deschide în mod automat diafragma unui aparat fotografic, pe măsură ce lumina scade în intensitate. Într-adevăr, variațiilor din exterior (ale luminii de zi) le corespund variații *analoge* (în aceeași proporție) în interiorul dispozitivului.

Potrivit lui Bateson, comunicarea paralingvistică ar funcționa conform modelului analogic. Putem stabili o corespondență între intensitatea unui cuvânt rostit și tensiunea musculară. Ideea detectorului de minciuni se bazează pe noțiunea că unui sentiment intens i-ar corespunde o reacție corporală intensă care poate fi redată pe un traseu electrodermografic.

În limbajul digital, un telefon rămâne un telefon

Codarea digitală, în schimb, nu stabilește o corespondență între interior și exterior, între obiectul la care se referă (referent) și limbaj. Dacă exteriorul se modifică, această variație nu va afecta dispozitivul digital sau codarea lui. Or, limbajul nostru verbal obișnuit este de tip digital. Să luăm, de exemplu, cuvântul „telefon”. În ciuda modificărilor exterioare ale

¹⁰ Ibid., p. 170-172.

obiectului, telefonul continuă să fie desemnat prin același cuvânt. Acest cuvânt, compus din șapte litere, nu are nicio asemănare cu obiectul „telefon”. Chiar dacă i-am schimba ortografia și sonoritatea, înțelesul cuvântului nu s-ar modifica. Astă înseamnă că o codare digitală este o transcriere a unei realități în alta, care are propria sa sintaxă și care nu este legată de prima decât în mod simbolic, deci prin intermediul omului.

Dacă între limbajul vorbit sau scris și realitatea la care face referire există o asemănare (o analogie) oarecare, aceasta poate fi prezentă eventual în sintaxa lui.

A priori, nu există o similitudine între un limbaj vorbit (de natură digitală) și realitatea descrisă de el.

Limbajul analogic este în primul rând relațional

Limbajul digital se bazează pe o sintaxă „explicită”, o logică de tip convențional. Limbajul analogic, în schimb, are propria lui logică: el reflectă realitatea, aşa cum imaginea îl redă pe referent și se schimbă odată cu el. Într-un articol din 1966 referitor la sistemul de comunicare al delfinilor, Bateson arată că limbajul analogic, care este, prin excelență, modul de comunicare al viețuitoarelor nonumane, nu conține semnale echivalente cu „da” sau cu „nu”. Analogicul, în acest caz, va exprima o mișcare naturală, o apropiere, o plecare, un avânt, o amenințare. Pe scurt, el acționează și solicită mai degrabă un răspuns emoțional decât un răspuns abstract. Paul Watzlawick, Janet Helmick Beavin și Don Jackson¹¹ deduc de aici că limbajul analogic este, înainte de toate, *relational*. După

¹¹ P. Watzlawick, J. Helmick Beavin și D.D. Jackson, *Une logique de la communication*, în traducerea J. Morche, Seuil, Paris, 1972, p. 65.

părerea lor, analogicul ar fi supus acelorași reguli ca „id-ul” freudian, pentru care nu există, de asemenea, nicio lege a noncontradicției.

Așa cum scrie Freud în *Noi conferințe despre psihanaliză*,¹² „procesele care se derulează în interiorul idului nu ascultă de legile logice ale gândirii; pentru ele, principiul contradicției este nul. Emoțiile contradictorii subzistă în cadrul lui, fără a se contrazice [...]. În interiorul idului, nu există nimic care să poată fi comparat cu negația; constatăm, nu fără surprindere, că postulatul apreciat de filosofi conform căruia spațiul și timpul sunt forme obligatorii ale actelor noastre psihice, este, în acest caz, eronat.”

Efectiv, nici idul, nici limbajul viselor, nici limbajul analogic și, de fapt, niciun comportament nonformalizat, oricare ar fi el, nu sunt asimilabile unui limbaj digital care ar poseda un vocabular precis și o sintaxă.

Numai cuvintele și limbajul digital permit desprinderea din implicarea permanentă a comunicării nonverbale. Pentru că, din moment ce comunicarea analogică înseamnă relație, conținutul său este efemer și se reînnoiește în mod constant. Limbajul digital, mai abstract, mai linear, permite, în schimb, formulări durabile și conținuturi aproape precise.

Ce spunem și ce simțim

Decurge de aici o relație foarte importantă între verbal și nonverbal: primul (de natură digitală) este de o factură logică mai elevată decât cel de-al doilea (de natură analogică).

¹² Conferințe care abordează câteva probleme fundamentale ale doctrinei lui Freud, scrise de acesta cu câțiva ani înainte de moarte și pe care nu le-a ținut în fața unui public, fiind deja prea în vîrstă pentru a face față unei audiențe vaste. (n.red.)